

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/1—2

БЕОГРАД
1981.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ — приказан на глаголима с префиксом <i>за-</i> — (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	3
Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрватскокрпског дијалекта и посебности варијаната стандардног језика (ДРАГИЦА МАЛИЋ)	24
Придевска негација префиксима (<i>не-, а-, дис-, без-</i>) (ДАНА БОШКОВ)	63
<i>Звоно</i> и <i>комоњити се</i> — реликти архаичне словенске лексике у штокавским говорима (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	68
Штокавско-чакавска размеђа (АСИМ ПЕЦО)	74
Именице с наставцима <i>-у/-ију</i> у генитиву множине (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	82
Питања и одговори (МИТАР ПЕШИКАН, ДАРИНКА ТОРТАН-ПРЕМК)	100

ЗВОНО И КОМОЊИТИ СЕ — РЕЛИКТИ АРХАИЧНЕ СЛОВЕНСКЕ ЛЕКСИКЕ У ШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

Лексикон српскохрватских дијалеката очувао је многобројне архаичне речи из доба словенске језичке заједнице, које су језички преци Срба и Хрвата донели из првобитне словенске постојбине. Такви су архаизми значајни за познавање словенске лексичке баштине у српскохрватском језику, за проучавање старијег слоја словенске лексике, понекад и за реконструкцију, етимологију и географију прасловенских лексема.

Један део словенских архаизама очуваних у српскохрватском народном лексикону опраничен је на ужа подручја, на поједине дијалекте или говоре. У српскохрватској и словенској етимолошкој односно лексиколошкој литератури становити архаични дијалектизми тог типа још нису запажени и проучени. Баш два таква дијалектизма разматрам у чланку. Њихове потврде донео је тек Речник српскохрватског књижевног и народног језика (даље: РСАНУ).

1. Звono

У одредничком одељку *звono* РСАНУ као 3. значење наводи покрајинску именицу *звono* „нарочито исечено парче рибе (добивено попречним сечењем) или уопште меса“¹, с документационим цитатом: *Назвонају* [крапове], тј. сијекући их попречно хрченице, учине их на комаде. Ти се комади зову *звона* (А. Јовићевић, Скадарско језеро и риболов на њему, Српски етнографски зборник XIII, 1909, стр. 232). Будући да су *звono* „парче рибе“ и деноминативни глаголи *назвонати*, *назвонити се* ретке речи, морам да обратим пажњу на друге, речницима непознате потврде у Јовићевићевом етнографском опису Ријечке нахије у Црној Гори:

¹ Та је значењска дефиниција делимично неисправна: у српскохрватској и у словенској грађи нема доказа да би именица *звono* могла означавати такође „парче меса уопште“.

Послије се риба *назвони* или *нареже*. *Назвони се*, кад јој се хрбат пресијече на неколико мјеста до самог трбуха, те се тако добију неколико комата или *звона*, која се уједно држе. [...] Риба, која се *назвони*, не суши се. — Јегуље и скакавице... пеку се и у тепсији на мрсно или на посно. Ако је на мрсно, онда се метне у тепсију масти, па се риба учини на ситна *звона* и метне се, да се пече².

Именица *звон* „нарочито исечено парче рибе“ потврђена је само у једном делу Црне Горе. Тај дијалектизам није етимолошки истоветан са сх. *звѣно* = *звѣн*, *звѣн* „направа от метала, обично купастог облика, која ударањем клатна, језичка или других саставних делова одаје звук, звони“. Подаци других словенских језика сведоче да су то хомоними различитог порекла.

На јужнословенском терену иста именица постоји још само у једном македонском говору. Наиме, у Охриду је забележен облик *СВОНО* „парче рибе“³; потврђена је и у бутарском именица *звенó* „карика; радна група у пољопривреди“, али она није народна, него је позајмљена из руског (*звенó*⁴). Нема те речи ни у старијим језичким споменицима са јужнословенског подручја, односно нису досада нађени њезини трагови у старијим текстовима. На тој основи можемо доћи до закључка да је од раних времена та реч код јужних Словена имала карактер дијалектизма ограниченог на одређена мања подручја.

Боље је иста реч потврђена у већини северних словенских језика: пољ. *dzwono* (у старопољском и у народним говорима такође *zwono*) „парче рибе добивено попречним сечењем“, „један од делова дрвеног кружног оквира точка, гобела, наплатак“, „колут, круг, увојак“, у стпољ. такође „кичмени пршљен“; у кашупском дијалекту *zvonu* (поред ретког облика *zvonu*) „наплатак“, *zvonko* „парче рибе добивено попречним сечењем“; полат. *zvenii* (мн. *zvenesä*) „наплатак“; доњолуж. *zweno*, *zwěno*, *zwno* „дисто“; горњолуж. *zwjeno* „дисто“; рус. *звенó* „прстен на ланцу, карика, бечут“, „парче рибе добивено попречним сечењем“, „саставни део нечега“, „јединица, (радна) група, чета“, дијал. такође „кичмени пршљен“ (= *позвонóк*)⁵; укр. *звенó* „карика“,

² A. Jovičević, *Hrana i posuđe*. (Riječka nahija u Crnoj Gori), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XIII, 1908, стр. 118, 136.

³ Д. Маленко, *Зборови од Охрид, Македонски јазик* II, 1951, стр. 143; W. Budziszewska, *Ze słownictwa Ochrydu i najbliższej okolicy*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* X, Warszawa 1971, стр. 166. Само из Охрида цитира ту реч Български етимологичен речник, т. I, София 1971, стр. 623.

⁴ Български етимологичен речник, т. I, стр. 622.

⁵ У староруском језику и у руским народним говорима потврђена су и друга секундарна значења, упор. *Словарь русского языка XI—XVII вв.*, вып. 5, Москва 1978, стр. 349—350; *Словарь русских народных говоров*, вып. 5, Ленинград 1976, стр. 214.

не можемо да изведемо друга значења потврђена код северних Словена (нпр. једва се може замислити семантички развитак „парче рибе“ > „наплатак“ или „карлика“, као и развитак у супротном правцу). Зато морамо претпоставити да су значења рефлекса праслов. **zveno*/**zvono* у словенским језицима резултат специјализације неког првобитног значења. Упоређење семантике наведених словенских речи дозвољава да претпоставимо првобитно значење „пршљенаст, заобљен, (полу)округао предмет“ односно „саставни део неке целине пршљенастог, заобљеног, округлог или полуокруглог облика“. Из таквог претпостављеног значења лако можемо извести ова конкретна словенска значења. Значење „парче рибе добивено попречним сечењем“ јамачно је у вези с потврђеним у руском и старополском значењем „кичмени пршљен“, упор. значењоку дефиницију у једном руском речнику: *звенó* „часть рыбы, отрезанная или вырезанная по линии позвонков“⁸.

Морам се још укратко осврнути на питање етимологије праслов. **zveno*/**zvono*. Пошто нису досада нађене сродне речи у другим индоевропским језицима, морамо сматрати да је то рана словенска лексичка иновација којој се основа није очувала. Свака од постојећих различитих етимолошких верзија има извесне недостатке, фонетске, морфолошке или семантичке⁹. Семантички разлози говоре у прилог етимолошком покушају Х. Петерсона, који је изводио **zveno* од индоевропског корена **gʰneu-*, **gʰhu-* „крив, кос“ (**zveno* < **gʰhu-eno*)¹⁰. Ипак и та етимологија је, како се чини, пука реконструкција, без потребних за то доказа и без узимања у обзир архаичног дублетног облика **zvono*. Према томе питање етимологије праслов. **zveno*/**zvono* не може се засада решити.

2. комоњити се

Српскохрватски народни језик познаје посебан тип деноминативних глагола, прађених од назива животиња, који означавају физичко или психичко понашање човека. Ево неколико примера из РСАНУ: *баћити* „побеђивати снагом; господарити“, *баковати се* „присилити се; разметати се“ (: *баќ*), *бићити (се)*, *биковати се* „силити се“, упор. *забићити се* „правити се важан, заузети тобож достојанствено држање“¹¹ (: *биќ*), *ја́рчити се* „лендрати се, верати се“ (: *ја́рац*), *јéжити се* „много се спрашити, бојати се,

⁸ Словарь русского языка в четырех томах, т. I, Москва 1957, стр. 824.

⁹ Види: М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, т. II, Москва 1967, стр. 86—87; F. Slawski, нав. дело, стр. 211—212.

¹⁰ H. Petersson, Baltisches und Slavisches, Lund 1916, стр. 9—10.

¹¹ М. Тешћ, Говор Љештанског, Српски дијалектолошки зборник XXII, 1977, стр. 269.

ужасавати се; нелагодно се осећати“ , „кострешити се од зиме, страха, болести, од јаког узбуђења“ (: *јѣж*), *кѡзити се* „мучити се радећи нешто тешко, напорно“ (: *кѡза*), *крдвиги се* „проводити много времена лежећи, лешкарећи (у беспослици, нераду), излежавати се, лењствовати“ (: *крдѡва*). Истога типу припада такође глагол *кѡњити се кѡњим се* „не (пре)давати се, опирати се (некому или нечему), не слушати (кога), не покоравати се, противити се, супротстављати се“, „правити се важан, прсити се, шепурити се, кочоперити се“, изведен несумњиво од именице *кѡњ*. Семантички развитак тог глагола расветљује дијалекатски облик из околице Сиња: *укоњити се* = *стати ко коњ, кад главу здигне* (Рј ЈАЗУ). Дакле, првобитно је значење глагола *коњити се* „држати се, понашати се као коњ“; из таквог конкретног значења развила су се фигуративна значења потврђена у дијалектима.

Наведене морфолошке и семантичке паралеле од важности су за објашњење занимљивог народног глагола *комоњити се кѡмѡњим се* „поносити се, правити се важан“ (нпр. *Што се комоњи, ко 'но да је госпоја*), потврђеног у источној Србији (Заглавак и Зоруновац код Књажевца, Пирот, РСАНУ X, 67). Паралелизам грађе и семантике између *коњити се* и *комоњити се* као и узјамни однос *коњити се* : *коњ* дозвољавају да одредимо глагол *комоњити се* као дериват од именице **комоњ*, иначе непотврђене на српскохрватском терену. Међутим таква именица није само реконструкција, јер је добро позната неким словенским језицима: у староруском, руском (и у његовим народним говорима) и украјинском *комоњ* „коњ“, у чешком *котоњ* „ат, парип“ (у старочешком „коњ“), упор. такође старопољски дериват *котопну* „јахаћи, коњски“. На основи севернословенских примера била је реконструисана прасловенска именица **komon'ъ*, назив коња који је вероватно постојао упоредо са општесловенским обликом **kop'ъ*¹². Иако ти називи (као и други термини из подручја гојења коња, нпр. **kobyła* „жбила“) немају уверљиве етимологије, њихово прасловенско порекло је несумњиво.

Сх. дијал. *комоњити се* сведочи да је у српскохрватском језику односно у једном делу његове територије постојао у прошлости рефлекс прасловенског назива коња **komon'ъ*. Тај је глагол првобитно морао да значи „понашати се као коњ“, одакле фигуративно „држати се поносно“ → „поносити се, правити се важан“ (упор. слично значење глагола *забичити се*). Глагол *комоњити се*, као и *коњити се*, иновације су српскохрватских дијалеката; разлика међу њима је у томе што се основна реч гла-

¹² Упор. нпр. М. Фасмер, нав. дело, II, стр. 304—305; F. Stawski, нав. дело, II, стр. 402—403; E. Dickenmann, *Das Pferd in russischen Nomina appellativa und Nomina propria*, Heidelberg 1977, стр. 56—60.

гола коњити се очувала до данас, док је основа за глагол комоњити се — именица *комоњ — нестала у прошлости.

У јужнословенским језицима нема других рефлекса праслов. **koton'ъ*, сем индиректне потврде у глаголу комоњити се. Међутим јужнословенски језици познају рефлексе прасловенског деривата **kotonika* (**kotonica*) за означавање неких биљака, нпр. сх. *комоника* „*Artemisia vulgaris, Matricaria chamomilla*“, *комоника* „*Artemisia vulgaris, Scabiosa atropurpurea*“¹³; сличне називе биљака познају други јужнословенски језици као и неки од северних словенских језика. Будући да је **kotonika* (**kotonica*) јамачно већ прасловенски дериват, рефлекси тог ботаничког термина нису доказ да је основна именица **koton'ъ* морала постојати на јужнословенском терену још након словенских миграција. Ипак деноминативни глагол комоњити се сведочи да су ту именицу морали познавати јужни Словени (односно један њихов део) још тада кад су се уселили у нову постојбину.

Два размотрена примера остатака архаичних словенских речи у штокавским говорима допуњују попис лексема очуваних из доба словенске језичке заједнице. То су уједно и допуне Скоковом етимолошком речнику као и прилози за утврђивање првобитног ареала старих словенских речи.

Вјеслав Борши

¹³ Д. Симоновић, Ботанички речник. Имена биљака, Београд 1959, стр. 50, 294, 422. Упор. Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, т. II, Zagreb 1972, стр. 134; F. Stawski, *нав. дело*, II, стр. 390.